

1.4. Mjesto i vrijeme nastanka ostavštine

Kako nijedan dio građe nije autoriziran, u početku rada na ovome rukopisu nije bilo jasno tko mu je autor. Jednako tako nije bilo poznato ni kada je i gdje nastao. No, u tekstovima se našlo dovoljno podataka i pokazatelja da se odgovori na ta osnovna pitanja o njegovom nastanku.

O vremenu nastanka zaključak se mogao nazrijeti i okvirno utvrditi posredno, primjerice: pismo s Listića 1 datirano je godinom 1755., ili: u Rječniku se pojavljuju primjeri po kojima je jasno da je u vrijeme zapisivanja Beograd bio osmanlijski, a primjeri vezani sa Zemunom sugeriraju vrijeme austrijske vladavine, što okvirno upućuje na razdoblje nakon 1740. godine. Kako se pretpostavlja da je Büttnerova ostavština u Đakovo stigla nakon njegove smrti, kao vrijeme nastanka definirano je razdoblje između 1740. i 1779. godine.

O mjestu nastanka govore toponimi u rečenicama navedenim kao primjer u Rječniku i sveščićima: u nekoliko se navrata spominju Zemun, Beograd, Sava i Dunav (v. ilustraciju br. 6). Primjeri s tim toponimima su sljedeći:

(5)⁹ *Vera – Bayraky tikmek. Belgrad veraile verilmischdür.* Istaknuti zastavu za predaju (bijelu zastavu). Beograd je predan na vjeru¹⁰.

(15) *Paschanun aghrliki Belgrada gheldy.* Pašin tovar stigao je u Beograd.

(17) *Bana ghürünür = ghellir, ki bu vakitlerde Belgrad – kalesi kolai alynyr.* Čini mi se da bi beogradsku tvrđavu sada bilo lako zauzeti.

(35) *Zann – küas eteirüm, ki Lazaret tes acsilmasa gherek.* Smatram da se karantena neće uskoro otvoriti¹¹.

(39) *Türklerin Zemünde oturmasina peida ve hasyl edenün Tangri hakyndan ghel-sün ~ hasyl edene Allah kaseb versun.* Neka Allah kazni one koji su dopustili da se Turci nastane u Zemunu.

(49) *Duna dongmusch.* Dunav se zamrznuo.

(70) *Zemün – ile Belgradiün ortasinda Savadiür.* Između Zemuna i Beograda nalazi se Sava.

(72) *Belgrad zemune jakünder.* Beograd je blizu Zemunu.

(73) *Zemünüñ büjüghi = baschi kimdr?* Tko je zemunski upravitelj (zapovjednik)?

(101) *Dün Belgradda bir ghülecsek isch ~ fassyl oldy.* Jučer se u Beogradu dogodilo nešto smiješno.

9 U zagradi je naveden broj stranice u Rječniku, a ako se radi o sveščićima, dodana je i oznaka S te broj sveščića. Rečenice su prevedene zato što je u ovom dijelu naglasak na sadržaju, a ne samo na obilježjima jezika ostavštine.

10 Južnoslavenska riječ *vera* odnosno *vira* u kontekstu turskoga, odnosno osmanskog jezika javlja se primjerice i u *Autobiografiji Osman-age Temišvarskog* (s. 8 odnosno 120).

11 Kako je već spomenuto, Zemun je imao karantenu.

(106) *Duna taschdy, Zemüniin idğinde ghyrdi*. Dunav se prelio i poplavio Zemun.

(112) *Paša Belgradda Teptil gheser*. Paša hoda po Beogradu *incognito*.

(125) *Belgradda bir schei ~ bir isch suhur oldy ki iki orta csenghe csikdiler*. Jučer se u Beogradu dogodilo to da su se dvije (skupine) vojske međusobno sukobile.

(S.1.1.) *Belgrad mukaddem Xtianün*¹² *idy*. Beograd je nekada bio kršćanski.

Na jednom se mjestu spominje i Grocka¹³, u kontekstu koji pokazuje da je autor Rječnika okolicu Beograda ako ne poznao, a ono barem nastojao upoznati:

Flecken. Marckflecken. kasaba. hisarcsyk. Nb. /nota bene/ hoc ultimo uoc' /voce/ etm' /etiam/ vocatur Krotska. (45)¹⁴ Prijevod napomene na latinskom jeziku glasi: "Upamti da se tom posljednjom riječi (*hisarcsyk*, op.a.) naziva također i Grocka." Potvrdu za dvostruko ime Grocke nalazimo u Indeksu knjige "Smederevski sandžak" Eme Miljković-Bojanić gdje uz natuknicu Grocka stoji: "(Hisarlik, Gradište, Staro Gradište), varoš, palanka, hisar, selo" (s. 337)¹⁵.

Primjeri u kojima se spominju "domaći" toponimi sastavni su dio natuknica i nisu naknadno dopisani, iako u Rječniku dometnuti primjeri, pa i čitave na taj način umetnute natuknice, nisu rijetkost. Informaciju o sredini u kojoj je Büttner živio daje i sljedeća rečenica:

(101) *bu köide bir pai nemczedr, bir pai serb*. U ovom selu jedan dio su Nijemci, jedan dio Srbi.

U Rječniku je spomenuto još desetak toponima, ali samo kao natuknice. U rečenicama-primjerima pored navedenih zastupljen je još samo Beč:

(4) *Schindi Becsde yryskün pahasi düšmišdr*. Sad je u Beču pala cijena robe.

(37) *Elci saldanatile becse ghyrdi*. Poslanik je ušao u Beč u sjaju i raskoši.

Zanimljivo, Istanbul se ni jednom ne spominje.

12 Na ovakav su način i u Rječniku bilježeni leksemi kojima bi, prema hrvatskom, osnova bila *kršćan-*.

13 Grocka je "varošica u Srbiji na desnoj obali Dunava", istočno od Beograda, "važna stanica na Carigradskom drumu, a kao prvo konačiste od Beograda imala je karavan-seraj". (Enciklopedija Jugoslavije, sv. 3, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1954-71.; s. 625).

14 U kosim su zagradama riječi rekonstruirane na temelju skraćenica; u originalu ih nema.

15 U istoj knjizi nalazimo i dalja objašnjenja imena Grocke: "Grocka – Prvi pomen ovog utvrđenja u turskim izvorima srećemo u dnevniku o pohodu sultana Sulejmana na UgarSKU 1521. godine, koji je vodio Hajdar Čelebija. Grocka se najpre javlja pod nazivom Hisarlik (tur. Gradište), a kasnije se naziva Hisarlik (tur. mala utvrda, tvrđavica). Ipak, izvesno je da je ovo mesto podignuto pre 1521. godine, jer se već 1526. naziva Starim Gradištem (tur. Eski Hisarlik)." (S obzirom na srpski prijevod, vjerojatno je ovdje kod drugog spomena imena "Hisarlik" trebalo stajati "Hisarcik"; očito se radi o tipkarskoj ili tiskarskoj pogrešci.)

Uz navedene, u rečenicama nalazimo još neke informacije o vremenu i prostoru u kojemu je živio. Prije svega, iz njih se može doznati što je Büttner znao i kakvo je mišljenje imao o Turcima i Osmanskom Carstvu:

(18) *Osmanlida Taun olmasy megtübler ~ haberler ghercsekteirler ~ tachtikleirler*. Pisma ~ vijesti javljaju da kod Osmanlija vlada kuga.

(20) *Türkler Xtianlara csok sullum eteirler*. Turci kršćanima nanose mnoga zla.

(22) *Frenk Osmanlidan daba akylidr Schifesys*. Europljani su pametniji od Turaka, u to nema sumnje.

(38) *Türklerin fenalüghindan bir sefer dogsa ~ bitse gerek*. Zbog turskih zala moglo bi doći do rata.

(38) *Anadolu Osmanlinün Has – mevleketidür*. Anadolija je domovina Turaka.

(64) *Osmanlinün csoghu ghöksüny dügmelemes*. Većina Osmanlija ne kopča (košulju) na prsima.

(88) *Osmanli altön alcsakdr, fenadr*. Osmansko je zlato bezvrijedno, loše.

(107) *Christiana jasakdr Osmanlida jeschil ghjimek ~ taschymak*. Kršćanima (koji žive) pod Osmanlijama zabranjeno je odijevati zeleno.

(113) *Osmanlia scharab jasakdr*. Osmanlijama je vino zabranjeno.

(116) *Pašanün destir mikierrremlighi var her jerde adamy jog – jeketmee*. Paša je ovlašten da svugdje čovjeka osudi i da ga ubije.

Uz to, spomenuti su i opisani i neki odjevni predmeti svojstveni Turcima:

(59) *Hosen. weisse unterhosen. Don. ordinari oder oberhosen. Csagschir. Türki-sche hosen aus schwartz oder Roth leinwad wie die Türcken oder Griechen im Sommer tragen: Dimi = csindghian = Tuman*. Winter oder reis hosen, gemeiniglich aus blau Tuch: *Schalvar = Jol – schallvary*.

(90) *Schuhe. babucs. Jemene*. Schuhe wie die Türcken tragen.

U mnogim rečenicama spominju se hajdučija, razbojništva i razne okrutnosti, i time Büttner ilustrira gore navedeni opis sredine u kojoj je djelovao. Primjerice:

(23) *okater Dögmischler ki Tenin¹⁶ mossmor olmusch*. Toliko su ga istukli da je sav pomodrio.

(36) *birlik olup evi basmak*. Napasti na kuću u skupini.

(42) *Dun iki hyrsys yakalatyler*. Jučer su uhapsili dva lopova.

(107) *Ol adamy asdylar ise, meheldr*. Ako su toga čovjeka objesili, on je to zaslužio. (S.1.1.) *Biz jemek jeriken hyrsyslar bizi apansys/apansysdan bastilar*. Dok smo jeli, iznenada su nas napali lopovi.

(S.4.10.) *gheride ghellenler haramilere bengserler*. Ovi što idu straga nalikuju razbojnicima.

16 Tu je trebalo stajati "teni"; prema njemačkome se vidi da se misli na 3. lice.

U Rječniku je na turskoj strani zapisano nekoliko (južno)slavenskih riječi, odnosno riječi koje su u turski ušle posredovanjem slavenskoga jezika, što također pokazuje na kojem je području Rječnik nastao:

- (17) *Becken. Handbecken. LAVOR.*¹⁷ Legien.
- (38) *Erbsen. krah.*
- (56) *Hausen. ein fisch. moruna* – balyky.
- (57) *Hecht. Stuka* – balyki.
- (72) *Nachen. kleines schifflein.* kaik. hic dicunt: oranicza.
- (83) *Sardelle. Sardella* – balyky.
- (99) *Stube. oda. soba.*
- (101) *Tisch. sofra. astal*¹⁸.

Vrlo su česte rečenice koje govore o učenjima i vrijednostima kršćanstva po kojima je jasno da je autor rječnika crkvena osoba, primjerice:

- (20) *Xtian Dinini bise agnat.* Opiši nam kršćansku vjeru!
- (33) *bir Allah, ücs sefat.* Jedan je Bog, a tri su božanske osobe.
- (77) *Den, bak bu adamy, Christian olurmi?* Ispitaj i provjeri ovoga čovjeka, je li i želi li biti kršćanin.
- (107) *Ghülleceghim gheldy kilissede, ghendummy sapt etdüm.* Došlo mi je u crkvi da se smijem, ali sam se suzdržao.

1.5. Kako je i zašto Büttner učio turski

Putem sveščića i listića donekle se mogu rekonstruirati načini i izvori prema kojima je Büttner učio turski te proces nastajanja rječnika koji je najveći dio njegove ostavštine. To se može pratiti na dvije razine: usporedbom tekstova s listića i sveščića s gramatikama i rječnicima koje je Büttner mogao koristiti, te analizom jezika tih tekstova i usporedbom toga jezika s jezikom rječnika.

Kako je rečeno, s obzirom na karakteristike rukopisa Büttner nije napisao Listiće 1 i 2. Od preostalih dijelova Büttnerove ostavštine kojima je prema rukopisu on sâm autor, samo Sveščić 2 i drugi popis poslovice (koje slijede rječniku) pokazuju obilježja koja se ne uklapaju u njegovu ostavštinu, pa se može pretpostaviti da ih je odnekud prepisao prije nego što se počeo intenzivnije baviti turskim jezikom.

17 Riječi su podvučene za ovu priliku. U Rječniku nisu posebno označene.

18 “Riječ stô je kulturna riječ, koju posudiše Litavci stalas, Mađžari asztal (1293), koja je opet došla k nama kao astal, gen. -ala (Vuk), odatle pridjev na -ski astalski (ubrus) i deminutiv astalčić. Mađžarski slavizam posudiše Rumunji premda imaju svoj lat. masa < mensa, bug astal, Arbanasi (u Srijemu) astal. Tako postade preko Mađžara praslav. riječ balkanskom.” (Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971-74; sv. 3, s. 332.)